

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

з теми: «**Розвиток промисловості у підросійській Україні у 30-х рр. ХІХ –
на початку ХХ ст.**»

Виконала: студентка 2 курсу
ОС «магістр»
спеціальності 032 Історія та археологія
денної форми навчання
Бех Юлія Костянтинівна

Керівник:
Газін В.В., кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

Рецензент:
Опря І.А., кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії

Кам'янець-Подільський – 2018 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Наукова література, огляд джерел і теоретичні основи дослідження проблеми	6
1.1. Огляд наукової літератури.....	6
1.2. Аналіз джерельної бази.....	25
1.3. Теоретичні основи дослідження.....	27
Розділ II. Адміністративно-територіальний та соціально-економічний розвиток підросійської України в 1-й пол. XIX ст.	31
2.1. Адміністративно-територіальний устрій українських земель	31
2.2. Особливості промислового перевороту в Україні.	50
Розділ III. Промисловий розвиток України у 60-х рр. XIX – на поч. XX ст.	62
3.1. Розвиток промисловості Правобережної України.	62
3.2 Промисловість Південної і Степової України	81
ВИСНОВКИ	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	98

ВСТУП

Актуальність теми. Економічний фактор завжди був одним з найголовніших чинників становлення і розвитку держави. Створення сприятливих умов господарювання для всіх його суб'єктів, постійна діяльність щодо забезпечення якнайвищого рівня життя для якнайбільшої кількості громадян завжди має бути головним пріоритетом у діяльності будь-якого уряду. У цьому контексті звернення до історичного досвіду минулого завжди буде актуальним і потрібним, оскільки воно дозволяє краще зрозуміти особливості економічного розвитку як окремих регіонів, так і всієї держави, та застерегти від можливих помилок у майбутньому.

Разом з тим, при розгляді економічного розвитку України XIX – початку XX ст. склалися стереотипи щодо формування та розвитку фабрично-заводської промисловості, періодизації промислового перевороту, а враховуючи зацікавленість останнім часом питаннями економічної історії згадані стереотипи вимагають перегляду, а окремі аспекти – ґрунтовного вивчення. Сьогодні історична наука має звільнитися від заідеологізованих концепцій радянської історіографії, показати об'єктивну картину історичних подій і явищ, зокрема й тих, що пов'язані з розвитком капіталістичного виробництва в Україні.

Об'єктивне осмислення особливостей розвитку промисловості України актуальне й тому, що тогочасні соціально-економічні процеси виробництва дозволяють більш чітко окреслити сучасні соціальні та економічні тенденції.

Об'єктом дослідження є соціально-економічний розвиток України у XIX – на початку XX ст.

Предметом дослідження є розвиток промисловості підросійської частини України у 30-х рр. XIX – на початку XX ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 30-х рр. XIX – до початку XX ст. Такі часові межі пояснюються історичними умовами розвитку країни. Відліком для нижньої хронологічної межі є соціально-економічні зміни, що відбулися після Першого польського повстання, верхня

межа пов'язується із початком Першої світової війни та змінами в промисловості України.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі критичного опрацювання здобутків історіографії дослідити особливості розвитку промисловості України в 30-х рр. XIX – на початку XX ст. Для досягнення поставленої мети авторка ставить перед собою такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки теми;
- проаналізувати адміністративно-територіальний устрій та соціально-економічне становище підросійської України у XIX ст.;
- показати передумови напрямки та особливості промислового перевороту;
- дослідити розвиток промисловості Правобережної України, з'ясувати процеси проникнення товарних відносин в поміщицьке господарство;
- окреслити особливості становлення промисловості Південної і Степової України.

Методологічною основою наукового пошуку є принципи історизму та об'єктивності. Поставлені завдання вирішувалися на основі універсальних принципів наукового пізнання. Вважаючи суспільство складною багатофункціональною системою, для вивчення соціально-економічних процесів застосовувався принцип системності. У межах системного підходу досліджувалися умови промислового перевороту, змін правових та соціальних умов промисловості, що дозволило вивчити заявлену проблематику в цілому і на окремих системних рівнях (соціально-економічному, суспільному, регіональному).

Для реконструкції та аналізу промислового розвитку України широко застосовувалися спеціальні методи: історико-функціональний (для встановлення обумовленості рівня соціально-економічного розвитку характеру формування нових основ промисловості); історико-генетичний (для відображення еволюції соціально-економічного розвитку впродовж періоду, що досліджується); історико-порівняльний (при аналізі особливостей економічного і промислового розвитку окремих регіонів

України).

Комплексне застосування універсальних принципів і спеціальних методів наукового пізнання дозволило ґрунтовно осмислити об'єкт дослідження, уникнути тенденційності й упередженості, розкрити еволюцію соціально-економічного розвитку України, як складного і суперечливого історичного явища і процесу.

Наукова новизна праці полягає в тому, що авторкою здійснена концептуальна постановка та комплексне висвітлення процесів промислового розвитку території під російською Україною у ХІХ – на початку ХХ ст. На основі використаних джерел та наукової літератури, представлена власна інтерпретація розвитку промисловості України, досліджено проблему, яка не отримала належного висвітлення у вітчизняній історіографії.

Практичне значення результатів дослідження зумовлене новаційним характером роботи, її співзвучністю потребам сучасного соціально-економічного розвитку українського суспільства. Результати дослідження можуть застосовуватися в науковій (для поглиблення досліджень у галузі соціально-економічної історії України, історії регіонів України) та навчально-методичній роботі (для підготовки спецкурсів з соціально-економічної історії України та історичної регіоналістики).

Досліджувана проблема в контексті «**Початку промислового перевороту в Україні**» була апробована на конференції студентів і магістрантів історичного факультету у 2017 р.

Структура і обсяг роботи обумовлені метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг тексту роботи становить 97 сторінок, список джерел і літератури нараховує 177 найменувань.

Висновки

1. Проаналізувавши історіографію досліджуваної проблеми, було з'ясовано, що в українській історичній науці промисловий розвиток України досліджувався в дорадянський, радянський періоди, а також в період Незалежності України. На усіх цих етапах дослідники акцентували увагу на певних деталях і особливостях промислового розвитку. Цілісне бачення промислового розвитку підросійської України формується лише в роботах істориків останніх років. Джерельною базою роботи є насамперед законодавчі акти і закони, що містяться у Повному зібранні законів Російської імперії, які регламентували і спрямовували розвиток промисловості у досліджуваний період. Разом з тим, історіографічна і джерельна база є достатніми для дослідження обраної проблематики.

2. У XIX ст. більша частина українських земель входила до складу Російської імперії. Східна Україна тих часів поділялася на: Лівобережжя (Чернігівська і Полтавська губернії), Правобережжя (Київська, Подільська і Волинська губернії), Слобожанщина (Харківська губернія) та Новоросія (південна, або степова, частина, Катеринославська, Херсонська та Таврійська губернії). Кожна з цих частин мала свої особливості в розвитку економіки. Так, на Лівобережжі та Слобожанщині переважали дрібні та середні поміщицькі господарства, які використовували працю кріпаків. На Правобережжі та в Степовій Україні домінували великі латифундії, що сприяло розвитку капіталістичних відносин. Особливо це стосується Степової України, де був найнижчий процент кріпаків.

3. Розвиток промисловості підросійської України проходив в умовах технічного перевороту, який розпочався в 30-40-х рр. і завершився в 60-70-х рр. Наслідком перевороту стало утвердження фабрично-заводського виробництва. На середину XIX ст. воно утверджується в металообробній, текстильній, тютюновій, складувній, паперовій та інших галузях.

Особливістю мануфактурного виробництва в Україні першої половини

XIX ст. було те, що основна кількість капіталістичних підприємств розташовувалась у селах (72%); в губернських містах їх було 10%, у повітових – 18% . Виняток становила Південна Україна, де промислові підприємства були розташовані тільки у містах.

Чільне місце в Україні займала суконна промисловість. Важливою статтею доходів дворянства було винокуріння. Однак, провідну роль в другій половині XIX ст. відігравала цукрова промисловість. Саме вона забезпечувала 80% виробництва цукру в Російській імперії.

Щоб сприяти розвитку новій галузі, царський уряд проводив сприятливу протекціоністську митну політику. Починаючи з 1819 р. уряд забороняє ввозити цукор–рафінад, а цукор-пісок з тростини обкладався великим митом. Все це давало можливість поміщикам-заводчикам різними удосконаленнями в техніці і технологічному виробництві отримувати значні прибутки.

Правобережна Україна, здебільшого Київська і Подільська губернії перетворилися в райони посіву і вирощуванню цукрових буряків. У зв'язку з цим, поміщики були змушені перейти від трипільля до багатопільної системи, поліпшувати обробіток землі, купувати удосконалені землеробські знаряддя, а також удобрювати землю. Саме з розвитком цукроваріння значним прибутком для поміщиків маєтку стає вирощування цукрових буряків не лише для власних цукроварень, а й для продажу іншим заводчикам.

4. У XIX ст. тривав процес розкладу пануючих феодально-кріпосницьких відносин і розвитку капіталістичних відносин. Розвивалася промисловість, зростала кількість міст і міського населення, розвивався внутрішній ринок, розширювалися зв'язки із зовнішнім ринком — усе це збільшувало попит на товарну сільськогосподарську продукцію. Поміщики дедалі більше втягувалися в товарно-грошові відносини: вони збільшують посівні площі, обезземелюють селян, розширюють урочну систему, купують більш досконалий сільськогосподарський реманент. Деякі поміщики намагалися раціоналізувати своє господарство: переймали передовий досвід,

запроваджували досягнення агрономії і агротехніки, переходили до багатопілля, застосовували найману робочу силу.

Намагаючись підвищити прибутковість господарств, поміщики розширювали посіви технічних культур: коноплі, тютюну, льону. Збільшувало прибутки поміщиків і промислове підприємництво. В маєтках будувались гуральні. Горілку продавали на місці і вивозили. Поміщики відкривали власні шинки, деякі з них мали до 20 шинків і більше. З 20-х років XIX ст. поміщики почали будувати цукрові заводи. Проте і в цукроваріння, і в суконну промисловість почав пробиватися купецький капітал.

У господарському житті України велику роль відігравала промисловість, у тому числі хатня, якою займалися у вільний від землеробства час, виготовляючи насамперед вироби побутового призначення. Відбувався подальший розвиток міського і сільського ремесла, що в умовах товарно-грошових відносин з роботи на замовлення переросло у дрібне товарне виробництво. На його основі формувалось і утверджувалося мануфактурне виробництво. Важливим показником розвитку ремесла в містах була кількість ремісничих професій. Внаслідок технічного прогресу міське ремесло вдосконалювалося, з'явилися нові галузі виробництва.

Особливістю соціально-економічного розвитку України у XIX ст. був швидкий занепад феодально-кріпосницької системи господарювання, що проявлялось: у розвитку товарно-грошових відносин і проникненні капіталістичних відносин у сільське господарство; у руйнації селянських господарств; у занепаді кріпосницької мануфактури, поглибленні розшарування селянства і дедалі ширшому застосуванні вільнонайманої праці та машин, у поступовому формуванні нових соціальних верств: підприємців та найманих робітників; у дальшому формуванні загальноімперського внутрішнього ринку.

5. Реформи другої половини XIX ст. позитивно вплинули на розвиток промисловості України, утворення промислових міст і районів. Найважливішими з них стали Донбас, Кривий Ріг та Нікополь. Особливо

швидкими темпами розвивалися вугільна, залізорудна і металургійна промисловість, зосереджена в Донецько-Криворізькому басейні. На кінець XIX ст. Україна перетворилась на вугільно-металургійну базу Російської імперії: вона давала майже 65 % усього вугілля імперії, понад 50 % чавуну і трохи менше 50 % усього тютюну.

З 1877 р. уряд застосовує політику протекціонізму: вводяться великі ввізні мита на паровози і вагони, чавун, металеві вироби, вугілля. Такі дії уряду спричинили до того, що економічно вигідним стало ввозити капітал, котрий переважно вкладався у підприємства важкої промисловості. У 1900 р. частка іноземного капіталу (передусім, німецького, англійського, французького, бельгійського) в Україні становила 80-90 %.

В той же час, в Україні виробництво готових виробів відставало і складало всього 15 % від виробництва у Російській імперії. Це свідчило про односторонність розвитку економіки України. До того ж існувала нерівномірна концентрація промислових підприємств, велика кількість їх зосереджувалась у Донбасі та на Півдні.

Список використаних джерел та літератури

1. Публікації документів

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – СПб.: Изд. Департ. Ген. штаба Воен. м-ва, 1889. – 96 с.: ил.
2. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: Торгово-пром. адрес-календарь Рос. империи. – СПб.: Изд. А. С. Суворина, 1897. – 3399 с. разд. паг.: ил.
3. Вся Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга / Под ред. В.П. Семенова-Тянь-Шанского. – Т. XIV: Новороссия и Крым. – СПб., 1910. – С. 445-447.
4. Городские поселения в Российской империи. Подольская губерния. – СПб.: Тип. т-ва “Обществ. польза”, 1864. – Т. 4: Подольская губерния. – VIII, 805, [8]. – 131 с.
5. Ежегодник по сахарной промышленности Российской империи за 1912-1913 год. – К., 1914. – 869 с.
6. Крылов А. Адрес-календарь Подольской губернии. – Каменец-Подольский: Тип. Подол. губерн. правления, 1904. – 267 с.
7. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 / Под. ред. Н. А. Тройницкого. – СПб.: Изд. центр. стат. ком. МВД, 1904.

Полное собрание законов Российской империи (Собрание первое):

8. [Грамота]: Грамота на права и выгоды городам Российской империи, 21 апр. 1785 г., № 16187 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1830. – Т. 22: 1784-1788. – С. 358-386.
9. [Указ]: О принятии присяги от жителей вновь присоединенных к России от Польши, при последнем ее разделении, областей; об устройстве оных на основании Учреждения о губерниях и об установлении таможен, также пограничной цепи страже на новой границе, 1 мая 1795 г., № 17323 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – СПб.:

Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1830. – Т. 23: 1789-1796. – С. 691-692.

10. [Устав]: Устав цехов: Высочайше утвержденный, 12 нояб. 1799 г., № 19187 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его мп. велич. канцелярии, 1830. – Т. 25: 1798-1799. – С. 864-886.

11. [Указ]: О делании денежной ссуды желающим заводить для солдатских сукон фабрики и прочим суконным фабрикантам; О запрещении отпуска из России черной овечьей шерсти и о устройении казенной фабрики в Новороссийской губернии: Именной данный Сенату, 15 янв. 1798 г., № 18323 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1830. – Т. 25: 1798-1799. – С. 30-31.

12. [Дополнительное постановление]: Об устройстве гильдий и о торговле прочих состояний, 14 нояб. 1824 г., № 30115 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1830. – Т. 39: 1824. – С. 588-612.

Полное собрание законов Российсокой империи (Собрание второе):

13. [Указ]: О присвоении всем присутственным местам и должностным лицам в Западных губерниях тех наименований, какие существуют в великороссийских губерниях, 30 окт. 1831 г., № 4894 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1832. – Т. 6, 2-е отд.: 1831. – С. 595-596.

14. [Указ]: О распространении силы и действия российских гражданских законов на все Западные, возвращенные от Польши, области, 25 июня 1840 г., № 13591 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его имп. велич. канцелярии, 1841. – Т. 15, 1-е отд.: 1840. – С. 443-445.

15. [Мнение]: О проекте изменений и дополнений в Свод ремесленных постановлений: Высочайше утвержденное мнение Государственного

Совета, опубликованное 5 мая, 16 апр. 1852 г., № 26171 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1853. – Т. 27, 1-е отд.: 1852. – С. 272-277.

16.[Указ]: О пошлинах за право торговли и других промыслов: Высочайше утвержденное положение, 1 янв. 1863 г., № 39118 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1866. – Т. 38, 1-е отд.: 1863. – С. 3-15; Т. 38, 2-е отд.: Штаты и табеля. – С. 1-7.

17.[Указ]: О пошлинах за право торговли и других промыслов: Высочайше утвержденное положение, 9 февр. 1865 г., № 41779 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1867. – Т. 38, 1-е отд.: 1865. – С. 157-175; Т. 38, 2-е отд.: Штаты и табеля. – С. 54-57.

18.[Указ]: Городовое положение: Высочайше утвержденное, 15 июля 1870 г., № 48498 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1874. – Т. 45, 1-е отд.: 1870. – С. 821-839.

19.[Мнение]: О применении Городового положения 16 июня 1870 года к городам Западных губерний: Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, опубликованное 6 июня, 29 апр. 1875 г., № 54640 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1877. – Т. 50, 1-е отд.: 1875. – С. 462-464.

Полное собрание законов Российской империи (Собрание третье):

20.[Положение]: О приведении в действие временных правил о евреях: Высочайше утвержденное положение комитета министров, 3 мая 1882 г., № 834. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. – СПб.: Тип. II Отд. собств. его Имп. велич. канцелярии, 1886. – Т. 2, 1-е отд.: 1882. – С. 181.

21. Труды комиссии, учрежденной для пересмотра уставов фабричного и ремесленного. – СПб.: [Б. и.], 1863. – Ч. 1. Проект устава о промышленности с объяснительной запиской. – 284 с. – С. 14-15, 64.
22. Труды комиссии, учрежденной для пересмотра уставов фабричного и ремесленного. – СПб.: [Б. и.], 1863. – Ч. 2. – 268 с. – С. 58-70.
23. Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России. – СПб.: [Б. и.], 1879. – Вып. 1. – [6], 96, 18, VIII, 40, 100 с.
24. Устав о промышленности // Полный свод законов Российской империи: В 2-х кн. – СПб.: Законоведение, 1911. – Кн. 1. – Т. 11, ч. 2. – С. 2311-2387.
25. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-62 г. – СПб.: Тип. Д. Кесневиля, 1863. – Ч. 2, т. 29: Подольская губерния. – С. 1-47.

ЛІТЕРАТУРА

Монографії та дослідження

26. Аленицын В. Еврейское население и землевладение в юго-западных губерниях Европейской России, входящих в черту еврейской оседлости / Аленицын В. – СПб.: Гос. тип., 1884. – XVI, 79 с.: табл.
27. Ананьич Б. В. Российское самодержавие и вывоз капиталов 1895–1914 гг. (по материалам Учетно-ссудного банка Персии) / Ананьич Б. В. – Л. : Наука, 1975. – 135 с.
28. Багалій Д. І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті / Багалій Д. І. – К.: Держвидав України, 1928. – Т. 1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства. – 394 с.
29. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Баженов Л.В. – Кам'янець-Подільський: б/в, 1993. – 480 с.
30. Барышников М.Н. Деловой мир дореволюционной России: индивиды, организации, институты. Монография / Барышников М.Н. – СПб.: ООО "Книжный дом" СПб ИГО, 2006. – 412 с.

- 31.Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / Пер. с англ. Б. Пинскера / Беккер С. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 344 с.
- 32.Блиох И. С. Финансы России XIX столетия: История – статистика. Т. 2 / Блиох И.С. – С.-Пб.: Тип. т-ва "Обществ. польза", 1882. – 324 с.
- 33.Блиох И. С. Финансы России XIX столетия: История – статистика. Т. 3-4 / Блиох И.С. – М.: Тип. т-ва "Обществ. польза", 1882. – 605 с.
- 34.Блиох И.С. Влияние железных дорог на экономическое состояние России. Том 1. Постройка и эксплуатация железных дорог / Блиох И.С. – СПб.: Типография М.С. Вольфа, 1878. – 153 с.
- 35.Бовыкин В. И. Формирование финансового капитала в России (конец XIX – 1908 г.) / Бовыкин В. И. – М. : РОССПЭН, 2001. – 319 с.
- 36.Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа / пер. З. Борисюк. – К., 1998. – 336 с.
- 37.Боньковська С. М. Ковальство на Україні: (XIX – поч. XX ст.) / Боньковська С. М. // АН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського; Львів. відділення. – К.: Наук. думка, 1991. – 112 с.
- 38.Боровой С. Я. Кредит и банки в России (середина XVII в. – 1861 г.) / С. Я. Боровой. – М. : Госфиниздат, 1958. – 288 с.
- 39.Боханов А. Н. Крупная буржуазия России (конец XIX в. – 1914 г.) / А. Н. Боханов. – М. : Наука, 1992. – 260 с.
- 40.Брафман Я. Книга кагала. Всемирный еврейский вопрос / Брафман Я. // Межрегион. акад. управления персоналом. – К.: МАУП, 2004. – 368 с. – (Б-ка журн. “Персонал”).
- 41.Бровер І. М. Україна на переломі до промислового капіталізму. Соціально-економічні нариси й матеріали / Бровер І. М. – Х: Пролетар, 1931. – 176 с.
- 42.Владимирский-Буданов М.Ф. Немецкое право в Польше и Литве / Владимирский-Буданов М.Ф. – СПб.: Печатня В.Головина, 1868. – 304 с.

43. Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості / Воблий К. Г. – К. : Наукова думка, 1928. – Т. 2. – 395 с. Т. 1. Перед розкріпаченням селян 1861 р. / К. Г. Воблий. – 1928. – 395 с.
44. Воронин А. Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края / Воронин А. – К.: Тип. Е. Я. Федорова, 1869. – Ч. 1. – 140 с.
45. Гессен Ю. О жизни евреев в России. Записка в Государственную думу / Гессен Ю. – СПб.: [Тип. т-ва “Обществ. польза”], 1906. – [4], 135, [4].
46. Гиндин И. Ф. Государственный банк и экономическая политика царского правительства (1861–1892) / И. Ф. Гиндин. – М. : Госфиниздат, 1960. – 412 с.
47. Гайко Г. Гірництво й підземні споруди в Україні та Польщі (нариси з історії) / Г. Гайко, В. Білецький, Т. Мікось, Я. Хмура. – Донецьк, 2009. – 212 с.
48. Голобуцький В. С. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період / В. С. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1970. – 301 с.
49. Гуржій І. О. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Гуржій І. О. // АН УРСР. Ін-т історії. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958. – 180 с.
50. Гуржій О. І. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні: (з кінця XVIII ст. до 1861 р.) / Гуржій І. О. // АН УРСР. Ін-т історії. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962 – 207 с.
51. Гуржій О. І. Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. / Гуржій І. О. // АН УРСР. Ін-т історії. – К.: Наук. думка, 1968. – 191 с.
52. Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. / Гуржій І. О. // АН УРСР. Ін-т історії. – К.: Держполітвидав, 1954. – 452 с.
53. Гурьев А. Н. Очерк развития кредитных учреждений в России / А. Н. Гурьев. – СПб. : Типо-литогр. "Якорь", 1904. – 250 с.
54. Дерев'янкін Т. І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Текстильне виробництво / Дерев'янкін Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 127 с.

55. Дерев'янкін Т. І. Промисловий переворот на Україні: питання теорії та історії / Дерев'янкін Т. І. – К.: Наук. думка, 1975. – 279 с.
56. Довжук І.В. Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Довжук І.В. – Луганськ, 2003. – 246 с.
57. Довжук І.В. Індустріальний Донбас в історії розвитку економіки Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Довжук І.В. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2009. – 364 с.
58. Довжук І.В. Інженерно-технічна інтелігенція в розвитку важкої промисловості Півдня України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Довжук І.В., Симоненко І.В. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – 122 с.
59. Донік О. М. Родина Терещенків в історії доброчинності / О. М. Донік. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 314 с.
60. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800-1825 гг. / Дружинина Е. И. // АН СССР. Ин-т истории. – М.: Наука, 1970. – 383 с.: ил.
61. Дякин В. С. Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907– 1911 гг. / В. С. Дякин. – Л. : Наука, 1978. – 246 с.
62. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т./ Від. ред. В.А. Смолій. – К., 2011. – Т. 1. – 846 с.
63. Ерошкин Н. П. Очерки истории государственных учреждений дореволюционной России. – М.: Учпедгиз., 1960. – 396 с: ил.
64. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Ерошкин Н. П. – 3-е изд., доп. и перераб. - М.: Высш. шк., 1983. – 352 с.
65. Жуков В. И. Города Бессарабии 1812-1861 годов: (Очерки соц.-экон. развития) / Жуков В. И. // Архив. управление при СМ МССР; Центр. гос. архив МССР. – Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1964. – 252 с.

66. Жуков В. И. Города Бессарабии: (1861-1900 гг.): Очерки соц.-экон. развития / Жуков В. И. // Отв. ред. Я. С. Гросул; АН МССР. Ин-т истории. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 292 с.
67. Задорожнюк А.Б. Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст. / Задорожнюк А.Б., Рєєнт О.П. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – 270 с.
68. Заец А. С. Сахарная промышленность в Украине: становление, развитие, реструктуризация / А. С. Заец. – К.: Наукова думка, 2001. – 327 с.
69. Зайончковський П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / Зайончковский П. А. – М.: Мысль, 1978. – 288 с.
70. Западные окраины Российской империи. – М.: Новое лит. обозрение, 2006. – 608 с.
71. Зомбарт В. Евреи и хозяйственная жизнь: Авториз. пер. с нем. / Зомбарт В. – К.: МАУП, 2003. – 232 с. – (Б-ка журн. “Персонал”).
72. Иванова Н. А. Сословно-классовая структура России в конце XIX – начале XX века / Иванова Н. А., Желтова В. П. – М.: Наука, 2004. – 574 с.
73. Історія народного господарства Української РСР: У 3 т. / Гол. ред. І. Л. Лукінов; АН УРСР. Ін-т економіки. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 1: Економіка досоціалістичних формацій. – 463 с.
74. История еврейского народа. Под ред. Ш. Эттингера. – Иерусалим: Гешарим, М.: Мосты культуры, 2002. – 688 с. – С. 392-393.
75. История предпринимательства в России. – Кн.2. Вторая половина XIX - начало XX в. - М.: РОССПЭН, 1999 – 575 с.
76. Казмирчук Г. Д. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX століття / Казмирчук Г. Д., Соловйова Т. М. . – К.: ТОВ “Міжнар. Фін. Агенція”, 1998. – 174 с. – Бібліогр.: с. 142-152.
77. Кауфман И. И. Из истории бумажных денег в России / И. И. Кауфман. – СПб. : Тип. "Север", 1909. – 292 с.
78. Кислинский Н. А. Наша железнодорожная политика по документам архива Комитета Министров в 4 т. / Н. А. Кислинский. – СПб., 1902.

79. Китанина Т. М. Хлебная торговля России в 1875–1914 гг. (Очерки правительственной политики) / Т. М. Китанина. – Л. : Наука, 1978. – 287 с.
80. Клименко П.В. Цехи на Україні / Клименко П.В. – К.: ВУАН, 1929. – Т. 1, вип. 1: Суспільно-правові елементи цехової організації. – [2], ХС, 120, VIII с. – (ВУАН. Збірн. іст.-філолог. відділу, № 81).
81. Книга о русском еврействе: от 1860-х годов до революции 1917 г. – Иерусалим; М.; Минск: Гешарим; РПО «Мосты культуры»; ООО «МЕТ», 2002. – 600 с.
82. Корелин А. П. Сельскохозяйственный кредит в России в к. XIX – нач. XX в. / А. П. Корелин. – М. : Наука, 1988. – 262 с.
83. Крутіков В. В. Буржуазія України та економічна геополітика царизму в пореформений період / Крутіков В. В. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.
84. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні: (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Лазанська Т. // НАН України. Ін-т історії України. – К.: [Інститут історії НАН України], 1999. – 282 с.
85. Лебедь-Юрчик Х. М. Распределение дохода и оплата труда в сахарной промышленности / Х. М. Лебедь-Юрчик. – Ямполь, 1912. – 349 с.
86. Лившиц Р. С. Размещение промышленности в дореволюционной России / Р. С. Лившиц. – М. : Издательство Академии наук СССР. – 1955. – 295 с.
87. Литвинов-Фалинский В. П. Фабричное законодательство и фабричная инспекция в России / В. П. Литвинов-Фалинский. – Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб : Тип. А. С. Суворина, 1904. – 344 с.
88. Лінднер Р. Підприємці і місто в Україні, 1860–1914 рр. (Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії) / Лінднер Р. – Київ-Донецьк, 2008. – 264 с.
89. Лось Ф. Є. Робітничий клас України в 1903–1913 рр. / Лось Ф.Є. – К. : АН СРСР, 1962. – 196 с.
90. Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. / Мельник Л. Г. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 240 с.

91. Мигулин П. П. Реформы денежного обращения в России и промышленный кризис (1892–1902 гг.). Русский государственный кредит / П. П. Мигулин. – Харьков, 1902. – Т. III, вып. 2. – 324 с.
92. Мигулин П. П. Русский государственный кредит (1769–1899). Министерство И. А. Вышнеградского / П. П. Мигулин. Харьков, 1899. – Т. I-II. – 602 с.
93. Минарик Л. П. Экономическая характеристика крупнейших земельных собственников России к. XIX – нач. XX в. / Л. П. Минарик. – М. : Советская Россия, 1971. – 141 с.
94. Миронов Б. М. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) / Миронов Б. М.: В 2 т. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – Т. 1. – 548 с.; Т. 2. – 583 с.
95. Михайловский В. Г. Развитие русской железнодорожной сети / В. Г. Михайловский. – СПб., 1898.
96. Москалюк М. М. Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття / М. М. Москалюк. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2012. – 300 с.
97. Нардова В. А. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х годов XIX в. Правительственная политика / Нардова В. А. / АН СССР. Ин-т истории. – Л.: Наука, 1984. – 260 с.
98. Нариси з історії та культури євреїв України. – К.: Дух і літера, 2005. – 440 с.
99. Нестеренко А. А. Очерки истории промышленности и положение пролетариата Украины в конце XIX и в начале XX ст. / Нестеренко А. А. – М.: Госполитиздат, 1954. – 308 с.
100. Нестеренко О. О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / Нестеренко А. А. – К.: Держполітвидав України, 1952. – 180 с.
101. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні / АН УРСР. Ін-т економіки / Нестеренко А. А. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959-1962. – Ч. 1-2. – Ч. 1: Ремесло і мануфактура. – 495 с.; Ч. 2: Фабрично-заводське виробництво. – 1962. – 580 с.

102. Нисселович Л. Н. История заводско-фабричного законодательства Российской империи / Нисселович Л. Н. – СПб.: М-во финансов; Скоропечатня Г. Дюнтца, 1883. - Ч. 1: Законодательство до Александра I. – XXVI, 150 с.
103. Нисселович Л. Н. История заводско-фабричного законодательства Российской империи / Нисселович Л. Н. – СПб.: Скоропечатня А. Мучника, 1884. – Ч. 2: Законодательство императора Александра I. - [2], II, IV, [2], 160 с.
104. Нисселович Л. Н. Торгово-промышленные учреждения в России : исторический очерк / Нисселович Л. Н. – СПб., 1887. – 44 с.
105. Оглоблин А. П. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине / Оглоблин А. П. – К.: Госиздат Украины, 1925. – 270 с.
106. Оглоблин А. Очерки истории капиталистической фабрики. Предкапиталистическая фабрика / Оглоблин А. П. – К.: Госиздат. Украины, 1925. – 232 с.
107. Пажитнов К. А. Проблема ремесленных цехов в законодательстве русского абсолютизма / Пажитнов К. А. – М.: Наука, 1952. – 210 с.
108. Подов В.И. История Донбасса: В 3 т. / Подов В.И., Курило В.С. – Т. II: Донбасс в XIX веке. – 324 с.
109. Подолинський С. А. Ремесла і хвабрики на Україні / Подолинський С. А. – Женева: Печатня “Работника” і “Громади”, 1880. – 148 с.
110. Раковский Л. Э. Сахарная промышленность Украины во второй половине XIX века: (соц.-экон. очерк) / Раковский Л. Э. – Чернигов: б/в, 1992. – 210 с.
111. Реєнт О. П. Україна в імперську добу: (XIX – початку XX ст.) / Реєнт О. П. / НАН України. Ін-т історії. – К.: [Ін-т історії НАН України], 2003. – 338 с.
112. Рудченко И.Я. Исторический очерк обложения торговли и промыслов в России / Рудченко И.Я. – СПб., 1893. – С. 138-141,196.
113. Рыбаков Ю. Я. Промышленное законодательство России первой половины XIX века: (Источниковедч. очерки) / Рыбаков Ю. Я. – М.: Наука, 1986. – 216 с.

114. Рындзюнский П.Г. Крестьяне и город в капиталистической России второй половине XIX века. Взаимоотношение города и деревни в социально-экономическом строе России / Рындзюнский П.Г. – М.: Наука, 1983. – 269 с.
115. Рындзюнский П. Г. Городское гражданство дореформенной России / Рындзюнский П.Г. / АН СССР. Ин-т истории. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 560 с.
116. Рындзюнский П. Г. Утверждение капитализма в России: (1850-1880) / Рындзюнский П.Г. / АН СССР. Ин-т истории. – М.: Наука, 1978. – 296 с.
117. Сабуров П. Материалы для истории русских финансов. 1866–1897 / П. Сабуров. – СПб. : Тип. Гл. упр. Уделов, 1899. – 278 с.
118. Слабеев І. С. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні: (чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII – першої половини XIX ст.) / Слабеев І. С. – К.: Наук. думка, 1964. – 138 с.
119. Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. / Слабченко М. Є. – Х.; К.: Держвидав України, 1925-1927. – Т. 1-2. – Т. 1. – Х., 1925 – 320 с.; Т. 2. – К., 1927. – 280 с.
120. Сташевский Е. Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – первой половине XIX в. / Сташевский Е. Д. – М.: Наука, 1968. – 484 с.
121. Судейкин В. Т. Замечательная Эпоха в истории и русских финансов (очерк экономической и финансовой политики Н. Х. Бунге и И. А. Вышнеградского) / В. Т. Судейкин. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1895. – 106 с.
122. Туган-Барановский М. И. Русская фабрика в прошлом и настоящем: историко-экономическое исследование / М. И. Туган-Барановский. – М. : Пролетарий – Т. 1 : Историческое развитие русской фабрики в XIX веке. – 2-е изд., 1926. – 448 с.
123. Туган-Барановский М. И. Статистические итоги промышленного развития России. Доклад члена Императорского Вольного Экономического

- Общества М. Туган-Барановского и прения по этому докладу в заседании III отделения общества 17-го января и 7-го и 21-го февраля 1898 г. / М. И. Туган-Барановский. – СПб., 1898. – 107 с.
124. Федоров А. Ф. О промысловом ученичестве вообще и о договорах промыслового обучения в особенности / Федоров А. Ф. – О.: “Славянская” тип. Н. Хрисогелос, 1892. – [2], VI, 495 с.
125. Філінюк А.Г. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX століття). Монографія / А.Г. Філінюк, Т.В. Ігнат'єва. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, 2006. – 316 с.
126. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації. Наук. видання / А. Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 565 с.
127. Чупров А. И. Железнодорожное хозяйство, экономические особенности и его отношение к интересам страны / А. И. Чупров. – М.: 1875. – 64 с.
128. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX века: Проблемы торгово-пром. статистики / Шепелев Л. Е. – Л.: Наука, 1981. – 276 с.
129. Щербініна О.В. Іноземні капітали в металургійній та вугільній промисловості Донбасу і Придніпров'я (1861–1914) / Щербініна О.В. – Донецьк, 2006. – 168 с.
130. Ястребов Ф. Нариси з історії України / Ястребов Ф. – К.: АН УРСР, 1939. – Вип. 8: Україна в першій половині XIX століття. – 276 с.

Статті зі збірників, книжок та періодичних видань

131. Гордуновський О. М. Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України першої половини XIX ст. / Гордуновський О. М. // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 61-71.
132. Дитятин И.И. Русский дореформенный город. / Дитятин И.И. // Статьи по истории русского права. – СПб.: Паровая скоропечатная А. Пороховщикова, 1895. – 631 с. – С. 1-32.

133. Дитятин И.И. Наши города / Дитятин И.И. // Статьи по истории русского права. – СПб.: Паровая скоропечатная А. Пороховщикова, 1895. – 631 с. – С. 33-48.
134. Дятлова Н.П. Отчеты губернаторов как исторический источник. – Проблемы архивоведения и источниковедения / Дятлова Н.П. // Материалы научной конференции архивистов Ленинграда. – Л., 1964. – С. 227-246.
135. Гуменюк А. О. Соціальна і національна структура міського населення Правобережної України (друга половина XIX ст.) / Гуменюк А. О. // УІЖ. – 1993. – № 10. – С. 77-85.
136. Гуржій І. О. Розвиток промисловості України в системі всеросійського ринку: (60–90-ті роки XIX ст.) / Гуржій І. О. // УІЖ. – 1966. – № 10. – С. 26-38.
137. Дитятин И. И. Наши города за первые три четверти настоящего столетия / Дитятин И. И. // Статьи по истории русского права. – СПб.: Паровая скоропечатная А. Пороховщикова, 1895. – С. 33-48.
138. Дитятин И. И. Русский дореформенный город / Дитятин И. И. // Статьи по истории русского права. – СПб.: Паровая скоропечатная А. Пороховщикова, 1895. – С. 1-32.
139. Дятлова Н. П. Отчеты губернаторов как исторический источник / Дятлова Н. П. // Проблемы архивоведения и источниковедения: Материалы науч. конф. архивистов Ленинграда, 4-6 февр. 1964 г. – Л: Наука., 1964. – С. 227-246.
140. Ефремцев Г. П. Всесоюзная конференция по истории фабрик и заводов / Г. П. Ефремцев, Ю. И. Кирьянов, П. О. Кисленко // Вопросы истории. – 1984. – № 1. – С. 1, 48–49.
141. Жмурко О. І. До питання про розвиток цукроваріння і гуральництва на Поділлі у пореформений період / О. І. Жмурко // Наук. праці КПДПУ. Іст. науки. Т. 2 (4). - Кам'янець-Подільський: Абетка, 1998. – С. 231-239.

142. Завальнюк К. В. Торгівля промисловими товарами між Україною та Білорусією у другій половині XIX ст. / К. В. Завальнюк // Український історичний журнал. - 1998. - № 4.
143. Ігнат'єва Т. В. Купецтво Правобережної України в кінці XVIII – першій половині XIX ст.: соціально-етнічний аспект / Ігнат'єва Т. В. // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту: Іст. науки. – 2003. – Т. 11. – С. 172-179.
144. Клименко П.В. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX ст. / Клименко П.В. // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.Й. Багалія. – Київ, 1927. – С. 1045-1058.
145. Кравченко В. Украина, империя, Россия...: (обзор современной украинской историографии) / Кравченко В. // Западные окраины Российской империи: Приложение 2.: – М: Новое лит. обозрение, 2006. – С. 465-502.
146. Лавров Ю. П. Іноземні капіталовкладення у металургійну промисловість Півдня України / Ю. П. Лавров // УІЖ. – 1964. – № 3. – С. 69–74.
147. Лазанська Т. Соціальне походження промислової буржуазії України в XIX ст. / Лазанська Т. // УІЖ. – 1996. – № 2. – С. 65-73.
148. Михайлик А. О. Розвиток ремісничого та кустарного виробництва в Правобережній Україні на початку XX ст. / Михайлик А. О. // Питання історії України: Збірник наук. статей кафедри історії України Чернів. нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т. 5. – С. 51-54.
149. Оглоблин О. До історії порцеляно-фаянсової промисловості України // Нариси з соціально-економічної історії України. Праці комісії соціально-економічної історії України / Оглоблин О. – К.: ВУАН, 1932. – Т. 1. – 356 с. – С. 253-258.
150. Орлик В. М. Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст.: (на матеріалах Київської губернії) / Орлик В. М. // УІЖ. – 2003. – № 2. – С. 66-73.

151. Плевако О. А. З матеріалів до історії цукрової промисловості на Україні // Ювілейний збірник на пошану академіка Д. Й. Багалія з нагоди 70-ї річниці життя та 50-х роковин наукової діяльності / Плевако О. А. – К.: Друк. УАН, 1927. – С. 1001-1032.
152. Прищепка О. Нові тенденції в урбанізаційному процесі Волинської губернії у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. на прикладі південно-східних її повітів / О. Прищепка // Болохівщина: земля і люди. Матеріали всеукр. наук. конференції «Велика Волинь». - Хмельницький, 2000. - Т. 20.
153. Реєнт О. П. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: стан і перспективи наукової розробки / Реєнт О. П. // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Збірник наук. праць відділу історії України ХІХ – поч. ХХ ст. Ін-ту історії України НАН України. - К.: [Ін-т історії НАН України], 2000. – С. 6-38.
154. Рындзюнский П. Г. Изучение городов России первой половины ХІХ в. / Рындзюнский П. Г. // Города феодальной России: Сб. статей памяти Н. В. Устюгова. – М.: Наука, 1966. – С. 65-74.
155. Слобожанин М. Кустарная промышленность в России и условия ее развития / Слобожанин М. // Ежегодник кустарной промышленности. – СПб.: Энергия, 1912. – Т. 1, вып. 1. – 326 с. – С. 3-34.
156. Філінюк А. Г. Проблема інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії на межі ХVІІІ – ХІХ століть у сучасній історичній літературі / Філінюк А. Г. // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту: Іст. науки. – 2001. – Т. 7 (9): Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнар. наук. конф., 25-26 жовт. 2001 р. – С. 269-277.
157. Філінюк А. Г. Інкорпорація Правобережної України Російською імперією на межі ХVІІІ – ХІХ століття та її геополітичне становище / А. Г. Філінюк // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: зб. за підсумками звітн. наук. конф. викладачів і аспірантів. Випуск 6. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, ред.-вид. від., 2007. – С. 5-8.

158. Філінюк А.Г. Документи і матеріали державних архівів Вінницької, Житомирської, Київської та Хмельницької областей як джерело вивчення соціальних трансформацій Правобережної України на межі XVIII-XIX ст. / А.Г. Філінюк // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія : зб. наук. праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця : ВДПУ, 2009. – Вип. 16. – С. 198-203.

Статті з енциклопедій та довідкових видань

159. Дементьев Е. Фабричное законодательство // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. Брокгауз, И. Эфрон. – 13-е изд. – СПб.: Тип. Акцион. О-ва И. А. Эфрона, 1902. – Т. 35. – С. 176-206.
160. Дементьев Е. Цехи в России // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. Брокгауз, И. Эфрон. – 13-е изд. – СПб.: Типолитография И. А. Эфрона, 1907. - Т. 38. – С. 131-134.
161. Покровский В. Фабрика // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. Брокгауз, И. Эфрон. – 13-е изд. – СПб.: Тип. Акцион. О-ва И. А. Эфрона, 1902. – Т. 25. – С. 150-168.
162. [Яроцкий А.] Кустарная промышленность // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. Брокгауз, И. Эфрон. – 13-е изд. – СПб.: Тип. Акцион. О-ва И. А. Эфрона, 1896. – Т. 17. – С. 212-127.

Посібники

163. Бутенко В. А. Краткий очерк истории русской торговли в связи с историей промышленности: Курскоммерч. Училищ / Бутенко В. А. – М.: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1910. – [4], 120 с.
164. Верига В. Нариси з історії України: (кін. XVIII – поч. XX ст.) / Верига В. – Л.: Світ, 1996. – 448 с.
165. Гайко Г.І. Історія гірництва: Підручник / Гайко Г.І., Білецький В.С. – Київ-Алчевськ, 2013. – 546 с.
166. Економічна історія України: історико-економічне дослідження : в 2 т. / ред. рада: В. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін. ; НАН

України, Інститут історії України. – К. : Ніка-Центр, 2011. Т. 2. – 2011. – 608 с.

167. Историография истории Украинской ССР / Отв. ред. И. С. Хмель; АН УССР. Ин-т истории. – К.: Наук. думка, 1987. – 556 с. – С. 160.
168. История Украинской ССР / Гл. ред. А. К. Касименко. – К.: Изд-во АН УССР, 1953. – Т. 1; Історія Української РСР: В 2 т. / Гол. ред. К. К. Дубина. – К.: Наук. думка, 1967. – Т. 1. – 835 с.
169. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу: Підручн. для студ. вищ. навч. закладів / Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. // Заг. ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 1999. – 737 с. – (Вища освіта ХХІ ст.).

Дисертації та автореферати дисертацій.

170. Гордуновский О. М. Поміщицькі господарства Правобережної України в умовах розвитку товарно-грошових відносин в 1 пол. ХІХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Гордуновский О. М. – Історія України / Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 20 с.
171. Горенко Л. М. Еволюція поміщицьких господарств Правобережної України кінця ХVІІІ – поч. ХХ ст. (на матеріалах кам'янського маєтку Давидових): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Горенко Л. М. – Історія України / Догец. держ. ун-т. – Донецьк, 1997. – 18 с.
172. Гуменюк А. О. Міста Правобережної України в другій половині ХІХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Гуменюк А. О. – Вітчизн. історія / Київ. держ. ун.-т – К., 1993. – 16 с.
173. Задорожний В. Е. Развитие товарного производства и торговли на западно-украинских землях в период кризиса капитализма: (конец ХVІІІ – перв. пол. ХІХ вв.): Автореф. дис... докт. ист. наук: 07.00.02 / Задорожний В. Е. / КГУ им. Т. Шевченка. – К., 1986. – 48 с.
174. Задорожнюк А.Б. Ремісничче та фабрично-заводське виробництва в містах і містечках Подільської губернії кінця ХVІІІ - початку ХХ ст.: історичний

аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук № 07.00.01/ А.Б. Задорожнюк. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. - 20 с.

175. Соловйова Т. М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в I чверті XIX століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Соловйова Т. М. – Історія України / Київ. нац. ун.-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1997. – 27 с.
176. Слабеев И.С. Торгово-транспортный (чумацкий) промысел и его роль в социально-экономическом развитии Украины в XVIII – первой половине XIX в. / Слабеев И.С. – Автореф. канд. дисс. – К., 1950. – 16 с.
177. Прищепя О. П. Міста Волині в другій половині XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Прищепя О. П. – Історія України / Чернів. нац. ун.-т ім. Юрія Федьковича. – Рівне, 2003. – 20 с.